Frederiksberg Bys Oprindelse og Udvikling

Et kort Udsyn af Eiler Nystrøm

FREDERIKSBERG er i sin Oprindelse og videre Udvikling et af vort ejendommeligste Bysamfund — noget Sidestykke kan næppe paavises andet Steds. Og skønt det i Henseende til Indbyggerantal er den næststørste By i Landet, er denne store By opstaaet af det helt smaa, af en Landsby, der ikke en Gang var Sogneby, men hørte til Københavns Birk og søgte Kirke i Landets senere Hovedstad. Trods sin ringe Herkomst har den vokset sig stor — ikke i Omraade, for det har i det store og hele altid været det samme som nu — men i Folkemasse og Bebyggelse, og navnlig har det altid udgjort en fasttømret Helhed, der ikke har kunnet splittes eller absorberes af større Enheder.

Denne Fasthed, dette Helhedspræg der hviler over Frederiksberg, kan Byen takke den historiske Udvikling for. Det er nedarvet. Dette at Omraadet gennem Aarhundreder har været Kongens, hvilket efter moderne Begreber vil sige i Statseje, har gjort, at det er forblevet udelt og noget for sig selv. Derfra har den særlige frederiksbergske Lokalpatriotisme sit Udspring.

Gaar vi saa langt tilbage i Tiden som vor faktiske Kundskab rækker — og længer skal man ikke gerne vove sig — da finder vi her Landsbyen Solbjerg, hvis Bymarker strakte sig omtrent fra Langvaddam — der nu har faaet det mærkelig bagvendte Navn Damhussø og nok inden længe bliver til Damsø — og ind til de Vandløb, der afsluttede Hovedstadens Omraade ind mod Landet, og paa den anden Led rakte fra Aaen, der siden fik Navn af Ladegaardsaa, og til den ældgamle Færdselsvej til Roskilde — d. v. s. paa det nærmeste de Arealer som nu udgør Frederiksberg.

Foredrag holdt ved Selskabets Stiftelse 21. April 1944.

Byen var opkaldt efter Solbjerget, den nuværende Valby eller Frederiksberg Bakke, og allerede i en fjern Oldtid har der her været Bopladser, hvorom en Række Gravhøje ved Bakkens Fod bar Vidne. De er nu sløjfede, allerede ved Frederiksberg Haves Anlæg omkr. Aar 1700, men de er vist paa paalidelige Kort fra Datiden. Højen ved Fasangaarden er derimod ingen Kæmpehøj — det er det saakaldte »nye Bjerg«, som 1689 blev opkastet midt i den gamle Fasanhave, for at Fasanmesteren derfra kunde have et Overskue over de vingede Indbyggere i Fasanhavens fire Afdelinger, og som blev renoveret ved Havens Omlægning i engelsk Stil. Og Stendyssen paa »Ønskehøjen« er blot Staffage i Lighed med det kinesiske Lysthus, saaledes som det hørte til i den romantiske Havestil.

Hvor Byen har ligget, ved vi ikke helt sikkert, men alt tyder paa, at den har haft sin Plads lige Vest for det Sted, hvor den senere Hollænderby (nu Allégade) byggedes i 1651, og Dammen ved Andebakkestien kan, saaledes som man har antaget, meget vel være Byens gamle Gadekær. Den findes paa de ældste Kort vi kender, men var betydelig større end i vore Dage, og den krogede Bredegade — der i Modsætning til den senere anlagte Smallegade i ældre Tid ogsaa kaldes den »gamle« Gade, og som bugter sig uden om Gadekæret — minder i høj Grad om en gammel Landsbygade. Saa rimeligvis har vi at søge Solbjergs Bytomt paa begge Sider af Bredegade, hvilket ogsaa stemmer godt med det eneste skriftlige Vidnesbyrd fra ældre Tid som vi har om Byens Beliggenhed. Raadhuset har derfor faaet en helt rigtig Plads.

De fremsatte Teorier om Solbjergs Beliggenhed oppe ved Fasangaarden og Solbjerg Kirkegaard har ikke meget paa sig; de baseres paa Tilstedeværelsen af Kær ude i Bymarken — og dem var der mange af i Fællesskabs-Tiden — men dem man her hefter sig ved viser paa ældre Kort højst uregelmæssige Former og ligner mindst af alt Gadekær. Heller ikke Søen ved Schweizerhuset, som man ogsaa har opereret med, duer som Gadekær i den længst forsvundne Solbjerg By, af den gode Grund at Søen først er gravet ved Frederiksberg Haves Omlægning ved Aar 1800. Her laa forud en lille Dam, langt mindre end Søen og som først findes paa et

Kort fra ca. 1785. Rimeligvis er den anlagt i det attende Aarhundrede for at opsamle Vandet fra Bakken. Man sloges nemlig bestandig med det meget overflødige Vand, som man først blev kvit ved Havens Kanalisering.

Følger man den historiske Udvikling forstaar man, at det vil være nogenlunde haabløst at finde Rester af den oprindelige, allerede 1620 nedlagte Landsby — de Kampesten der har baaret de lerklinede Bindingsværksgaarde har ligget saa øverligt i Jorden, at de forlængst er fjernet til andet Brug, og selve Bytomten, hvor den end har ligget, er gravet og vendt mange Gange siden da — nye Huse og Haveanlæg er groet hen over den. Navnlig er Frederiksberg Have, baade ved sit første Anlæg omkr. Aar 1700 og ved Omlægningen hundrede Aar efter, bleven gennemgravet paa Kryds og Tvers, og især Kanaliseringen har vendt op og ned paa Terrænforholdene. Saa man skal passe nøje paa, at man ikke ved den Slags arkæologiske Undersøgelser kommer ud for Lygtemænd der blot fører paa vilde Veje.

Den oprindelige Landsby, der sikkert er ældgammel, strakte sig altsaa til de Vanddrag der siden blev til St. Jørgens Sø. Men allerede i det fjortende Aarhundrede blev Omraadet for stort til at kunne drives af de faa Bønder i Solbjerg, og den østlige Del af Solbjergs oprindelige Bymark, antagelig Stykket omtrent fra nuværende Falkonerallé og indtil Engene ved St. Jørgens Sø, blev skilt fra som en særlig Torp der fik Navn af Nyby. Det var nærmest en skatteteknisk Foranstaltning, idet Roskildebispen, som paa det Tidspunkt ejede Solbjerg, paa den Maade fik flere skatteydende Gaarde, og da Jorden tillige kunde dyrkes mere intensivt, fik Bønderne mere ud af det og Bispen kunde sætte Skatteskruen en Tak i Vejret. Skatteteknik og Skattepolitik forstod man sig ogsaa paa den Gang.

Hvorledes det er gaaet Solbjerg og dens Aflægger Nyby i de nærmeste Par Aarhundreder, ved vi ikke noget om — vi kan kun konstatere, at medens Solbjerg omkring Aar 1500 havde bevaret sit konstante Antal Bøndergaarde, nemlig otte, var Nyby svundet ind til een, højst to Gaarde, og hele Nybys Omraade laa i det sekstende Aarhundrede under Nybygaard, saaledes at Torpen nu

var blevet til een, sikkert temmelig stor Enestegaard. Saa overtog Kongen baade Solbjerg og Nyby ved Bispevældets Fald, og Kristian III byggede sig en Ladegaard til Københavns Slot paa Nybys Omraade, som for langt den største Del blev Tilliggende til den kgl. Ladegaard, medens Solbjerg fik Lov til at ligge uforstyrret som selvstændig Landsby et Par Menneskealdre endnu, indtil den endelig blev nedbrudt 1620, da Kristian IV havde besluttet sig til at indrette en ny og større Ladegaard tæt ved den gamle. Ikke blot lagde han alle Solbjergs Bymarker, men ógsaa en Del af Kalvehaven — hvilket vil sige St. Jørgens Søs Engomraade — samt de Jorder der havde ligget til St. Jørgens Hospital (som blev nedbrudt), og endelig den lille trekantede Bispeeng længst oppe i Nord — ind under sin nye Ladegaard, hvortil naturligvis ogsaa føjedes hele den gamle Ladegaardsjord under Nyby. Med andre Ord: Kristian IV samlede hele det Omraade, der i vore Dage praktisk taget udgør Frederiksbergs Enemærker, som Tilliggende til sin Ladegaard — og det blev nu altsammen indhegnet Ladegaardsjord. Inden for disse af Kristian IV afstukne Grænser blomstrer endnu Frederiksberg By.

Det blev et stateligt Anlæg, denne Ladegaard, rigtig efter Kristian den Fjerdes Hoved — der var Rum til 500 Øksne, opstillet i lange Rækker i den enorme Stald, Tærskeloer ovenpaa, hvor man kunde køre op med Foderkornet, som kunde lempes lige ned i Dyrenes Krybber, med sindrige Trykvandsanlæg og mange andre Indretninger. Den nye Ladegaard blev en af Hovedstadens Seværdigheder, der var bare den Fejl ved Anlæget, at det ikke svarede Regning — det betalte sig ikke. Det var navnlig galt med Arbejdskraften, der i hvert Fald for en Del skulde ydes som Hovarbejde af Bønder i de omliggende Sogne — det var Foretagendet baseret paa — men Bønderne i Københavns Amt, saa nær inde ved Residensstaden, havde saa mange andre Pligter og Gøremaal, at de ikke kunde overkomme Ladegaardsarbejdet og købte sig fri for en aarlig Afgift. Men derved blev Arbejdet ikke gjort. Allerede forinden havde Kongen forsøgt at sætte Fanger som Pundtærskere paa den nye Ladegaard — de gik i *Jern,* som det hed, dér ligesom inde paa Bremerholm, men det forslog ikke. Saa for-

søgte man at forpagte Ladegaarden ud — det gik heller ikke — og efter Kristian IV's Død slog Frederik III ind paa en ny Vej: Han placerede 1651 20 af de hollandske Bønder, der allerede i mere end et Aarhundrede havde været bosat paa Amager, paa Ladegaardsjorden, overdrog dem det hele Omraade og gav dem Lov til at bygge sig en By hvor de selv vilde. De valgte Pladsen lige Øst for den længst nedbrudte Solbjergs Bytomt, og de tyve Gaarde kom til at ligge i to snorlige Rækker med en ualmindelig bred Bygade imellem — den nuværende Allégade.

Denne Ny-Hollænderby — eller Ny-Amager som den ogsaa kaldtes — skulde være en Erstatning for den nedlagte Ladegaard: dens Funktioner var de samme — den skulde forsyne Hoffet og Københavns Slot med Ladegaardsprodukter, Mælk, Smør, Ost og Grøntsager, og dens Indbyggere skulde for Hoffet opfodre Øksne og Lam i Stald og paa Græs. Men der hvilede stadig en ond Stjerne over denne Ladegaardsdrift, og lige fra Begyndelsen blev de hollandske Nybyggere handicappet i deres Virksomhed.

Faa Aar efter Byens Anlæg kom Svenskekrigen, hvori Byen blev totalt lagt øde, og da den efter 1660 atter blev bygget op, var Indbyggerne forarmede i Bund og Grund. Misvækst kom til, og for at klare Dagen og Vejen begyndte de at bortleje eller afhænde den Jord, Kongen havde overdraget dem, hvad der ikke blot stred mod Amagernes gamle Privilegier, men gav Stødet til forøget Armod, idet Bønderne overfor Køberne forpligtede sig til at udrede den fastsatte Pengeafgift til Kongen ogsaa af den Jord, de nu ikke mere kunde gøre frugtbringende. Skønt man paa højere Steder lukkede Øjnene for denne ulovlige og fordærvelige Trafik og viste stor Overbærenhed med dem, atter og atter eftergav dem Afgiften eller nedsatte den, blev det til sidst saa galt fat med de gode Hollændere, at Myndighederne skred ind og fradømte de rige københavnske Bryggere og Bagere — og hvad det nu var for Folk — de Jorder, som de »af Kristenkærlighed« (som de sagde) havde overtaget for at hjælpe de fattige Hollændere; kun meget faa Køb blev anerkendt af den nedsatte Kommissionsdomstol, de fleste maatte uden Vederlag afgive de købte Jorder og kunde ikke gøre deres Krav gældende hos Sælgerne — af den gode Grund at disse intet

ejede. Sagen vakte stor Opsigt, og den svenske Gesandt berettede derom i en Depeche til sit Hof. Men Myndighederne reagerede ikke, og lod de hollandske Bønder slippe med en alvorlig Advarsel, for derved yderligere at understrege Misbilligelsens særlige Adresse til de altfor vindskibelige københavnske Borgermænd.

Det var i 1689. Imidlertid blev Privilegierne stadig omgaaet og Indbyggernes Velstand blev bestandig ringere, og da Hollænderbyen en Sommerdag 1697 saa godt som fuldstændig blev lagt i Aske, var deres Skæbne beseglet. Kongens Langmodighed var ude — baade Frederik III og Kristian V havde vist Hollænderne særlig Velvilje, men nu var det forbi. Jorderne blev taget fra dem og udlagt til Hømarker for de kongelige Stalde og Militæretaten — de fik kun Lov til at beholde en Havelod paa omtrent en Tønde Land hver, liggende bag de Gaarde de selv havde opbygget men nu for langt den største Del var brændt ned — altsaa paa begge Sider af den brede Allégade. Et Par af Lodderne kom dog ved den endelige Udstikning til at ligge ved Brede- og Smallegaden.

Kristian IV's gamle Ladegaardsmark — det nuværende Frederiksberg-Omraade — blev saaledes stadig holdt sammen som en Eenhed. Dertil kom, at Opførelsen af Frederiksberg Slot yderligere forhøjede Omraadets Karakter af Statsdomæne. Kort efter Byens Opbygning efter Svenskekrigen havde Dronning Sophie Amalie i den nye Hollænderby indrettet et Sommerbo for sine Smaaprinsesser — selv havde hun Dronninggaard ved Furesøen — idet hun købte en Halvgaard i Byen og indrettede den til Lystgaard med Have og Marker, udlagte af den bagved liggende gamle Byfælled. De unge Prinsesser blev snart gift og drog bort og Prinsessegaarden stod saa tom. En Tid blev den forladte Gaard forpagtet ud som Sommerbeværtning og Hotel for den fine Verden — her boede f. Eks. en af Griffenfelds Elskerinder efter at hun var forvist fra Hovedstaden — men 1680 overtoges Prinsessernes Gaard af deres Nevø Prins Frederik, den senere Frederik IV, der endnu kun var et Barn, og Gaarden blev nu til Prinsens Gaard, hvoraf der endnu ved Indgangen til Frederiksberg Have ligger et Par stærkt ombyggede Fløje. Da Ladegaardsmarken 1698 blev til kongelige Hømarker, var Prinsen, nu en voksen ung Mand, allerede i Lag med

store Planer om Udvidelse af sin Have og Opførelsen af en Hovedbygning paa Toppen af det gamle Solbjerg, det nuværende Frederiksberg Slot.

Dette kongelige Islæt kom til at betyde overordentlig meget for Hollænderbyens Udvikling. Ikke blot fik Indbyggerne Lejlighed til Fortjeneste af forskellig Art, men det fornemme Selskab begyndte at drage derud for at nyde Sommeren i de høje Herskabers Nærhed. Adskillige af de gamle Hollændergaarde købtes efterhaanden og indrettedes til Lystgaarde eller erhvervedes af entreprenante Folk, der lejede »Sommerværelser« (som det hed) ud til Lysthavende. Og det bredere Borgerskab fulgte efter. Hollænderbyen laa ikke længer borte end at man kunde vandre derud til Fods — det var endda en pragtfuld Spadseretur i de landlige Omgivelser — og den store Slotshave, som Prinsen — der nu var bleven Konge — aabnede for Publikum, blev et eftertragtet Maal.

Ogsaa dette Fremmedbesøg fra Hovedstaden gav Hollænderbyen øgede Indtægtsmuligheder — et Utal af Kroer og Traktørsteder dukkede op for at imødegaa det naturlige Behov til Spise- og navnlig Drikkevarer, der meldte sig efter den lange Vandring paa de skyggeløse Veje med de endnu unge Allétræer. Tallet af Kroholdere var omkring 1730 oppe paa over tredive, Myndighederne gjorde alt for at faa Tallet reduceret, men forgæves — navnlig Frederik IV holdt sin beskyttende Haand over Befolkningen i Hollænderbyen.

Den talte iøvrigt ikke mange Hundrede Sjæle, og Antallet af Gaarde og Huse var saa relativt lille, at man ikke skulde gaa mange Skridt før man stødte paa en Kro. Byen bestod faktisk kun af to-tre Gader. Hollændergadens Haver paa Slotssiden var bleven stærkt beskaarne ved den udvidede Frederiksberg Haves Anlæg, medens Gaardspladserne paa den anden Side allerede tidligere for en Del var bleven opdelt i halve og kvarte Lodder. Ved den gamle Gade op til Gadekæret, den krogede Bredegade, havde efterhaanden en Del Husmænd slaaet sig ned, og disse Indsidderes Tal øgedes efterhaanden, efter at Smallegade omkr. Aar 1700 var skaaret igennem og Tilflytningen fra Hovedstaden tog til. Især efter den store Ildebrand 1728 søgte en Mængde Smaafolk herud. Og en ikke

ringe Del af disse Husmandssteder repræsenterede ogsaa en Kro. Den senere Pileallé var Resterne af den Skraavej, der fra Gl. Kongevej omtrent ved nuværende Nyvej oprindelig førte til Prinsens Gaard og videre til Valby. Den reguleredes da Kirken i 1734 flyttedes over hvor den nu ligger, men udover Præste- og Degnebolig med Skolestue var der langt ned i Tiden kun et enkelt Beboelseshus. Og ude paa Ladegaardsmarken, der altsaa nu var Hømark, var øde som i en jydsk Hedeegn, end ikke nogen Bevoksning. Kun ude ved den gamle Alfarvej til Roskilde, senere ogsaa ved Vestgrænsen, strakte sig en smal Bræmme af Buskvækster og Træer, den saakaldte *Remise.*

Ogsaa enkelte Gaarde og Smaahuse laa herude i den yderste Periferi spredt og fjernt fra hinanden, men dog markerende Grænsen. I Nordvest *Kalthus,* oprindelig et Vogterhus ved den gamle Islevvej (nu Godthaabsvej), siden en Gaard, nærmest en Lystgaard, der skiftede Navn til *Grønnendal.* Stik i Vest et andet Vangehus, det saakaldte *Rødhus,* hvor Portvagten ved den tidligere, lukkede Kongevej havde Stade; det er helt forsvundet uden at efterlade sig Spor. I Syd laa det senere saa glorrige *Bakkehus,* Rahbeks og Kammas Bolig gennem en Menneskealder — ogsaa et gammelt Vangehus — og i Øst Regimentskvartermester *Wodroffs* Vandmølle. Siden var der her ogsaa Vindmølle og Farverplantage og et mindre Hus, kaldet *Svanholm.* Endelig laa i Nordøst nogle af den gamle *Ladegaards* Bygninger, der anvendtes paa forskellig Maade, og Kongens *Falkonergaard,* hvor de paa Island indfangede Falke opdrættedes til Foræringer til fremmede Potentater. I 1740-erne fik Falkonergaarden en Nabo i et *Voksblegeri,* som blev Oprindelsen til Gaarden Rolighed. Men hele det Indre af Frederiksberg-Omraadet laa hen som bar Græsmark.

I den lille By ved Slottets Fod pulserede imidlertid Livet. Her var altid fuldt af fremmede ved Sommertid. Beboerne havde af Kongen faaet Ret til selv at brygge Øl og brænde Brændevin, og navnlig den halve Snes Aar, da Kristian VI residerede paa Frederiksberg Slot, fordi Kristiansborg var under Opførelse inde i Hovedstaden, var gyldne Tider for Hollænderbyens Beboere. Men alt det forandredes 1740, da Kongen flyttede ind paa sit færdigbyg-

gede Slot. Og da Bryggerlavet samtidig fik et længe næret Ønske opfyldt om at faa forpurret deres Ret til at brygge Øl hjemme i deres Huse, stod de pludselig paa bar Bund. Skulde de købe Øllet hos Hovedstadens Bryggere, svandt Fortjenesten ved Byens udstrakte Traktørvirksomhed ind til Nul. Paa een Gang var de slaaet helt ud i deres gennem Aarene udbyggede Økonomi.

Jord til at dyrke havde de ikke, og det nyttede ikke, at de slog sig paa Haandværket; der var ingen andre til at aftage deres Produkter end Folk inde i Hovedstaden, og her vaagede Lavene med skinsyge Øjne paa dem, hvis de vovede at industrialisere deres Næringsliv — og Magistraten stod trofast Lavene bi. Slagterne fik ikke Lov til at bringe deres Kød ind gennem Stadens Porte, det blev konfiskeret allerede i Akciseboden, en Bager der vilde nedsætte sig i Hollænderbyen fik ikke Lov — Folk derude kunde bage deres Brød selv som andre Bønder paa Landet. Byen ved Frederiksberg Slot var Landomraade, og Hovedstadens Næringsdrivende maatte være sikret mod Konkurrence derfra. En Smed, der vilde smede Søm til Afsætning inde i den store Stad, nægtedes ligeledes Bevilling, kun Væverne holdt Lavene Stangen i en Aarrække, takket være kongelig Bevaagenhed. En hel lille Stab Vævere skabte her en ikke ubetydelig Hjemmeindustri, der havde et udmærket Marked i Hovedstaden. Men disse Linnedvævere paa Frederiksberg havde kun opnaaet Næringsret for deres Livstid, og efterhaanden som de døde ud forsvandt ogsaa Hjemmevæveriet.

Disse Tilløb til Smaaindustri lykkedes ikke — først et Stykke ind i Aarhundredet fik en efter hin Tids Forhold stor Bedrift Indpas paa Frederiksberg i den Dannenberg-Collinske, senere Frontinske Klædefabrik. Den laa ved den gamle Hollændergade. Men saadan Fabrikdrift var den Gang særlig privilegeret — ikke en Næringsvej hver og en kunde slaa ind paa. Beboerne maatte altsaa se sig om efter andre Indtægtsmuligheder. I 1740 lykkedes det dem da ogsaa at faa gjort et Indhug i de fredhellige Hømarker. Den gode Jord laa hen Aar efter Aar, den blev kun daarlig røgtet og var fuld af Knolde og Huller. Indehaverne af de oprindelige tyve Gaarde i Hollænderbyen fik sat igennem, at Rentekammeret — Datidens Finans-, Indenrigs- og Landbrugsministerium — over-

lod dem to af de mest side og daarligst beliggende Stykker af Hømarken til Dyrkning i Fællesskab mod en aarlig Høafgift in natura. De udgjorde ialt ca. 175 Tønder Land og omfattede det sydvestligste Hjørne af den gamle Ladegaardsmark over mod Valby og Vigerslev.

Det var vindskibelige Folk, der havde faaet Tag i Jorden — yderligere fik de Eftergræsningen paa Hømarkerne i Forpagtning og tog Kreaturer fra Brændevinsbrændere og Bryggere inde i Byen paa Græs i Fælleden, hvor Indbyggerne fra gammel Tid havde Græsningsret. Husmændene, hvoraf der 1747 var 36, var daarligere stillet. De maatte klare sig som de bedst kunde, med en Malkeko og lidt Smaahandel, de fleste ogsaa med et lille Traktørsted med Varer inde fra København — det havde de Lov til — ellers var der nu kun een officiel Kro med Ret til at brygge og brænde. De gjorde sig stadig Anstrengelser for ogsaa at faa Jord i Hømarken til Dyrkning, men uden Held.

De lokale Myndigheder saa med Undren paa, hvorledes de tyve Mænd i Byen med Lethed fik Afgiften ind af den overtagne Jord og endda et klækkeligt Overskud. Det skrev man sig saa bag Øret og begyndte at fundere paa, om ikke Hømarksordningen i Grunden var en forældet Maade at drive de store Arealer paa. Saa prøvede man paa at bortforpagte et og andet Stykke for et vist Aaremaal til den højstbydende mod Afgift i Hø — og det viste sig at give udmærkede Resultater. Man fik meget mere ud af det paa den Maade end før — man forstod at Tiden og Udviklingen var løbet fra Hømarksdyrkningen ligesom fra den gamle Ladegaardsdrift. Saa fortsatte man med den nye Metode og efterhaanden blev hele den sydlige Del af Frederiksberg-Omraadet enten bortsolgt eller forpagtet ud, enkelte Stykker ogsaa af den nordlige. Nu var man inde paa den rette Vej, og i 1765 gjorde man Skridtet helt ud — inddelte den tilbageværende nordlige Del i 30 Lodder, som man bortsolgte ved offentlig Auktion, og de fleste af Køberne tog to eller flere sammenhængende Lodder. Ved samme Lejlighed maatte man anlægge en ny Vej for at faa Tilkørsel til alle Lodderne — den senere Lampevej, nu Howitz- og Finsensvej, der snoede sig Nord om Smallegades Baghaver ud mod Vest. Hø-

afgiften in natura af de bortsolgte Lodder opretholdtes til langt ind i det nittende Aarhundrede.

Nu var hele Frederiksberg-Omraadet udloddet og paa private Hænder, kun den gamle Fælled og de to Jordstykker, som de tyve Mænd havde overtaget, laa hen i Fællesskab. Men 1775 kom Udskiftningen af disse Arealer, og det var atter de tyve der tog Stikket hjem. De delte det hele, Byens Husmænd og Indsiddere fik ingen Ting, trods Protester og Sagsanlæg.

Dermed var Grundtrækkene af det nittende Aarhundredes Frederiksberg opridset — saaledes som vi ser det paa Kortet fra 1857 — og samtidig tabte Navnet af Hollænderby sig, nu hed det Frederiksberg, eller som oftest i den tyske Form Friederichsberg. Endnu var der ingen videre Bebyggelse ude paa de gamle Ladegaardsmarker, men den begyndte at vokse frem i de sidste Aartier af det attende Aarhundrede. Gaardene der rejstes paa de afhændede Lodder blev ikke egentlige Bøndergaarde — det var heller ikke Meningen, det ser man af Auktions-Konditionerne, det skulde nærmest være en Slags Lystgaarde, der kunde pynte op i Landskabet omkring det kongelige Slot. Det blev det ogsaa. Eftersom Tiden gik blev det efterhaanden Rigmænd fra Byen, væsentlig det velstaaende Borgerskab, som blev Ejere af de frederiksbergske Gaarde, hvis Navne endnu kan eftervises i Kvarterer og Gader i vore Dage.

Nærmest den gamle Ladegaard rejste sig *Svanemosegaard,* der fik Navn efter den »Svanehave« der nævnes tidligt i det syttende Aarhundrede og var et sidt Stykke Jord, som for Resten allerede var bortsolgt før Udlodningen og opfyldt og kultiveret. Længere vestpaa træffer vi *Rolighed,* som allerede er nævnt — den kaldtes først *Mariendal,* medens dette Navn senere overførtes til en ny Gaard paa den anden Side af Falkoneralléen. Videre træffer vi *Godthaab,* en statelig Lyst- og Landgaard, hvorefter det ydre Stykke af den gamle Islevvej fik Navn af Godthaabsvej. En Aflægger nordpaa kaldtes *Lille Godthaab. Grøndal,* der i Aarhundreder havde ligget ensomt her ude ved Vestgrænsen, fik saaledes ved Udlodningen Naboer, ikke blot de to Godthaab'er, men i Syd den store Gaard *Lykkesholm* og den mindre *Flintholm.* Grøndal

blev iøvrigt i det nittende Aarhundrede, da Venstres førende Mand Balthasar Christensen erhvervede den og tog Bolig derude, et yndet Samlingssted for Datidens Politikere. Endnu for tyve-tredive Aar siden laa den gamle Gaard der endnu, lige ved Aaen dér hvor Bybanen gaar under den løftede Godthaabsvej.

Inde ved Gamle Kongevejs inderste Del over for Værnedamsvejen — der som bekendt har Navn efter en Øltapper og Grundspekulant Werner Dam som i det attende Aarhundrede huserede paa disse Kanter — opførtes to andre Lystgaarde *Vilhelmineslyst* og *Forhaabningsholm,* hvortil Opkørselsalléen endnu til Dels er bevaret, og ved Falkoneralléen finder vi *Sindshvile* og *Landlyst,* hver paa sin Side og skraas over for hinanden. Der var endnu flere Lyst- og Landgaarde, anlagt efterhaanden her ude paa de udloddede Hømarker, men dette er de mest kendte og betydeligste.

Mindre Lyststeder begyndte ogsaa at gro frem paa de tidligere øde Hømarker allerede fra Slutningen af det attende Aarhundrede. Det meste af Arealet mellem Gl. Kongevej og Frederiksberg Allé var 1766 afhændet til Enken efter en Hederider, Madam Oberkampf. Medens Jorderne ud mod Gamle Kongevej fik Lov at ligge ubebygget til langt ned i det nittende Aarhundrede, bortsolgtes tidligt Grundene ud mod Frederiksberg Allé, og paa dem var der den udtrykkelige Servitut, at Bebyggelsen ikke maatte være Alléen »til Vansir«. De forbipasserende kongelige Herskaber og fremmede Gesandter, der skulde stedes for den folkekære Sjette Frederik paa Slottet, burde have noget kønt for Øje. Ud mod Alléen rejstes der da ogsaa en Række pragtfulde Landsteder, hvoraf et af de smukkeste var Gehejmekonferensraadinde Rosencrones; det laa midt i Alléen og hed »Sommerlyst«, et Navn, som Traktør Thorup annekterede, da han 1845 købte »Ratzenborg« og omdøbte dette gamle Forlystelses-Etablissement til »Sommerlyst«. Ratzenborg (opkaldt efter Indehaveren Georg Ratz) var iøvrigt ogsaa begyndt som Lyststed og ejedes i en Aarrække af den driftige Bygmester Philip de Lange. Men det var som sagt kun den ene Side af Alléen der bebyggedes, den anden Side — den gamle Studevang, hvor der en Tid i det attende Aarhundrede var Tobaksplantager — domineredes for den ydre Del af den stadig ud-

videde Kirkegaard, kun inde ved den første Runddel var der lidt Huse og Haver.

Allégade, den gamle Hollænderbys Hovedgade, var paa Marksiden bebygget i een sammenhængende Række Gaarde med store Haver bag og et bredt Grønsvær foran, mellem Allégadens Trærække og Hegnene. Om Ejendomsretten til dette grønne Forterræn stod der gennem mange Aar stor Strid. Af den ældre Bebyggelse er nu kun »Ludvigs Minde« tilbage og det ejendommelige ottekantede Hus i Haven til Allégade Nr. 6 — et Hus der uden Tvivl skylder Philip de Lange sin Oprindelse og minder meget om et andet af hans Bygværker, Store Mariendal ved Strandvejen. Her havde iøvrigt det Wærn'ske Institut, en anset Pigeskole og Opdragelsesanstalt til Huse i det nittende Aarhundrede.

Den anden Side af Allégade, Slotssiden, var ligeledes tætbygget med store Forhaver. Her havde Lars Mathiesen sit berømmelige Traktørsted gennem et halvt Aarhundrede, fra 1804 til 1852, søgt og skattet navnlig af Studenterne; her havde ogsaa Kehlet langt senere sin Variété, hvor Drachmann fandt Edith — nu er det hele samlet i Etablissementet »Lorry«. Lorry Feilberg, efter hvem det har Navn, var ogsaa en forædlet og forfinet Udgave af Lars Mathiesen. I det hele havde Frederiksberg beholdt sit fra Fortiden nedarvede Renommé som Forlystelsesdomæne og kært Udflugtssted for Københavnerne, selv paa Slottets fredhellige Enemærker fik Traktørvirksomheden Indpas. Allerede i en fjern Fortid havde Fasanmesteren paa Fasangaarden haft Ret til Udskænkning, siden placeredes en Konditorpavillon, hvor man kunde faa Chokolade og søde Snapse, inde paa Slotshavens Terræn. Det blev til den senere Jostys Pavillon, grundlagt 1813 af en italiensk Billedhugger, der var indkaldt for at arbejde paa C. F. Hansens Kristiansborg. Et Slags Anneks dertil var Monigattis Pavillon med Tyrolere og kvidrende Skønjomfruer i den første Runddel af Frederiksberg Allé, der ogsaa var Slotsdomæne. Langs Pileallé, inde paa Havens Grund, var efterhaanden bleven opført en Række mindre Funktionærboliger for Slottets Betjente; ogsaa de er blevet til smaa hyggelige Beværtningshaver, der har bevaret noget af Fortidens smaaborgerlige Charme lige ned til vore Dage.

I 1769 havde Frederiksberg-Omraadet 1030 Indbyggere, i 1834 var Folketallet steget til 1491. Det var ikke nogen stærk Tilvækst i Løbet af 65 Aar, og dog havde Befolkningens Næringsliv og Erhvervsmuligheder bedret sig. Omkring Aarhundredskiftet havde Industrien i Byen haft en vis Blomstring, men Krigen og Pengekrisen havde stækket den; Klædefabrikkerne, som havde givet mange Smaafolk taaleligt Udkomme, var i Trediverne ved at sygne hen, et Sukkerraffinaderi der havde haft til Huse i Bredegade var forlængst nedlagt, og Sejldugsfabrikationen paa Vodroffgaard var ophørt. Men Skrankerne, som de københavnske Lav havde rejst for Næringslivet, var saa smaat ved at falde, og en Del Smaaindustri og Smaahandel havde faaet Plads til at røre sig paa. Ingenlunde i nogen større Stil, men der var dog baade Dugmagere og Sæbesydere, Bagere, Spækhøkere og Urtekræmmere. Der var ogsaa flere Lysestøberier, bl. a. paa Falkonergaarden, der efter Falkoneriets Nedlæggelse 1810 var bleven bortsolgt, og hvor en kgl. Kapelmusikus som et indbringende Bierhverv ved Siden af sin Kunst havde en temmelig betydelig Talg- og Vokslys-Fabrik. Mekanikus Winstrup drev paa en mindre Ejendom »Marialyst« ved den nye Roskildevej en paa den Tid meget værdsat Fabrikation af Plove, Harver og Tærskemaskiner, selv Dampmaskiner leverede han, og paa Rosenlund ved Værnedamsvej havde Fabrikant Kehlet en Chokoladefabrik, forbundet med et folkeligt Traktør- og Forlystelsessted, foreviget i Arnesens og Overskovs »Capriciosa«. Det afløstes af en Dansebod, der fik et daarligt Lov paa sig, men dog først forsvandt i Firserne for at give Plads for en ædlere Institution: Schneekloths ansete Latinskole.

Nogle større Institutioner af højst forskellig og højst ulige Art fandt ogsaa Vej til Frederiksberg inden 1858, da Byen udskiltes fra Hvidovre og fik sin egen kommunale Forfatning. *Landbohøjskolen* blev anlagt paa »Roligheds« Marker mellem Falkoneralleen og Bülowsvej — dens diametrale Modsætning *Aandssvageanstalten* etableredes som Nabo til Rahbeks gamle Bakkehus, hvor Vid og Aand havde haft saa glimrende et Tilholdssted — et stort *Sygehjem* opførtes ved Rolighedsvej, og Kristian IV's *Ladegaard* var nu efter mange Omskiftelser degraderet til københavnsk Fattig-

gaard. Af lysere og mindre livsfjern Art var Carstensens *Alhambra,* som blev anlagt i en af de gamle Lysthaver ved Frederiksberg Allé, ikke langt fra den første Runddel; men desværre fik dette smukke Etablissement kun en krank Skæbne og en kort Levetid. Længer ude i Alléen byggedes *Odeon,* det senere Frederiksberg Morskabsteater, hvor de klassiske Sommerrevuer fra Halvfemserne bragtes frem og hvor senere Betty Nansen kreerede sine store tragiske Kvindefigurer. Det var stadig Modsætningerne der mødtes. Af mere bastant Natur var *Rubens* vældige Væverier ved Roligheds-vej, hvor nu »Hostrups Have« har sin Plads.

Endnu var Frederiksberg en Idyl, et Sted hvor Pensionister og indadvendte Naturer til Hverdags kunde føre en stilfærdig Tilværelse og hvor Københavnerne om Helligdagene slog Gækken løs. Endnu kunde Folk i Fred og Ro ligge paa Landet paa Frederiksberg. Men Idyllen begyndte at svinde, da Landdistriktet indtoges til høj Bebyggelse og Udstykning af Villagrunde ved nyanlagte Veje tog Fart. Frederiksberg gik ind i sit sidste Udviklings-Stadium — begyndte at forpuppe sig som Storby. Endnu var Forvandlingen ikke sket, men den var allerede i Sigte. I Treserne etableredes Vand- og Gasværk, og Gadenumre indførtes — ubedragelige Tegn paa Udviklingen mod større Forhold. Man kunde ikke mere nøjes med Navne paa Gaarde og Lyststeder. Idyllen gik paa Held og ligesom senere ved Hellerup begyndte den høje Bebyggelse at æde sig ind paa de grønne Omraader nærmest Hovedstaden inde ved St. Jørgens Sø og Begyndelsen af Gl. Kongevej. Det var bare naturligt, de laa først for. Det gik ud over Haverne mellem Svanholm, Forhaabningsholm og Vilhelmineslyst. Paa Kortet 1857 ser man en »Ørstedsgade«, en af de første der anlagdes — den fik imidlertid snart samme odiøse Karakter som Vesterbros Sidegader i vore Dage, og maatte omdøbes til »Danmarksgade«. Talrige andre Sideveje blev udstukket og Bebyggelsen fortsattes ad Gl. Kongevej, ved hvis Nordside, navnlig i Egnen omkring Bülowsvej, der rejste sig statelige Villakvarterer, som stadig udbyggedes og forskønnedes. Denne Del af Frederiksberg er endnu bevaret som aaben Haveby. Sydsiden af Gl. Kongevej, i hvert Fald uden for Værnedamsvejen, laa derimod ubebygget temmelig langt ned i Aarhundredet.

Omnibusser og Sporveje begyndte nu at sno sig ud til den stadig voksende By, hvis Befolkning i Tiaaret 1860-70 fordobledes og siden bestandig øgedes. Smaa og store Huse skød op mellem hverandre, ikke mindst ved de gamle Færdselsaarer, Falkonerallé, Smallegade og Godthaabsvej, hvor Marker og større Haver bestandig udpindedes i mindre og mindre Parceller og afsatte ny Bebyggelse. Ved Godthaabsvejen lod det Classenske Fideikommis, nærmest som et filantropisk Foretagende, opføre en hel lille By af lave, landlige Arbejderboliger, der for sin Tid betød et stort Fremskridt i sanitær og bolighygiejnisk Henseende, men forlængst er blevet utidssvarende og nu afløses af deres Modsætning: moderate Skyskrabere — om man kan sige saaledes. Ved Godthaabsvej og Falkoneralléen rejste sig iøvrigt navnlig mod Slutningen af forrige Aarhundrede en kompakt Bebyggelse, der for en stor Del blev til omkring den store Lockout i 1899. Til Smallegade flyttedes i 1868 den oprindelig paa Kristianshavn grundlagte Fajancefabrik »Aluminia«, til en Grund hvor der i Hollænderbyens længst forsvundne Dage laa et Teglværk, hvorhen ogsaa den kongelige Porcelænsfabrik i Begyndelsen af Firserne flyttedes fra den af Vilh. Bergsøe skildrede gamle Fabrikgaard paa Købmagergade.

Arealerne længst ude mod Sydvest, hinsides Fasanvejen er først kommet med i vor Tid. Her er nu et vidt forgrenet Vejnet med tæt Bebyggelse, hist og her dog endnu aabent Land. Over disse vidtløftige Arealer førte indtil sidste Fjerdedel af det attende Aarhundrede kun en enkelt Vej — den gamle Kongevej, der bag Frederiksberg Have ud for Fasangaarden løb ud til Damhussøen forbi det saakaldte »Rødhus« og videre til Roskilde. Den forsvandt efter at den nye Roskildevej var anlagt op over Bakken ved Søndermarken, og dens Arealer indgik i Udskiftningen 1775. Som Færdselsvej over de udskiftede Marker anvendtes da en smal Markvej, der i Fortsættelse af Smallegade førte ud mod Vanløse Bymark, men endte blindt inden Grænsen. Den kaldtes »Klammerivejen« og er den nuværende Peter Bangs Vej. Paa dette ejendommelige Vejnavn kan jeg ikke give nogen plausibel Forklaring. Den gængse Tolkning: Klammeriet mellem de kørende paa den smalle Vej der daarlig tillod to Vogne at passere hinanden — den slaar næppe

til. Det er ikke noget nyt Navn, ikke heller grebet ud af Luften. I Fællesskabets Tid laa der her et Par Markaase, som kaldtes »Clammeriis Agre«, men om det skal forstaas bogstavelig eller det er en Forvanskning — en af dem man saa ofte træffer paa i gamle Marknavne — ved jeg ikke. Vi kender ikke noget til Marktrætter eller den Slags paa dette Sted i ældre Tid. Her ude er man nu i Færd med at færdigbygge den By, der — som jeg begyndte med at sige — i sin Oprindelse og Udvikling er et af de mærkeligste Bysamfund i vort Land.